

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (470) «19» : 27

«...ЩО УРЯД ХОЧЕ, ТЕ Й БУДЕ: Є БАТИГ – ДЕ ВІН СВИСНЕ, ТАМ РЕЛІГІЯ БРИЗНЕ» (РЕПРЕСИВНО-СИЛОВІ МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ГРЕКО-УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У 30-і рр. ХІХ ст.)

Руслана Шеретюк

Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12
e-mail: sheretyuk.r@gmail.com

У дореволюційній і радянській історіографії побутувало твердження про масове добровільне, продиктоване вільним визначенням, приєднання мільйонів греко-уніатів Правобережжя та Білорусі до Російської Православної Церкви (РПЦ) 1839 р. Цей усталений погляд, з огляду на виявлені й інтерпретовані автором дослідження документи та матеріали, потребує уточнення та коригування.

Окремі аспекти процесу «возз'єднання» греко-уніатів Правобережжя з РПЦ 1839 р. студіювали дореволюційні історики, зокрема Г. Щавельський. Вагомий внесок у цей вектор дослідження зробили сучасні вітчизняні вчені, зокрема С. Жилюк і Н. Стоколос, а також науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Питання засобів і методів реалізації заходів з інкорпорації Греко-Уніатської Церкви до складу РПЦ досліджувала авторка цієї статті. Зокрема, нами наголошувалося на тому, що замовчування владою звершеного 12 лютого 1839 р. у Полоцьку «возз'єднання» Греко-Уніатської Церкви з РПЦ, а також напівтаємний характер усієї самодержавно-синодальної кампанії «повернення» греко-уніатів до «прабатьківської віри», тобто російського православ'я, є одним із свідчень того, що вона здійснювалася за допомогою переважно адміністративно-силових методів [1].

Метою даного дослідження є аналіз репресивно-силових методів реалізації етноконфесійної політики російського самодержавства щодо Греко-Уніатської Церкви на Правобережній Україні у 30-ті рр. ХІХ ст.

Апогеєм шовіністичної політики імперато-

ра Миколи I (1825-1855 рр.) у релігійно-церковній сфері Правобережної України стало скасування Греко-Уніатської Церкви (1839 р.), існування якої заважало царському уряду завершити остаточне злиття цих теренів з Російською імперією. Його необхідними умовами поставали: ліквідація усякого натяку на самостійність і незалежність Церкви, уніфікація церковного життя, остаточна інкорпорація Церкви у державний апарат, радикальна русифікація краю. Царський уряд і підпорядкований йому Синод виявили повну солідарність у твердих намірах суттєво послабити вплив Апостольської Столиці на духовне життя населення, мінімізувати польські впливи на Правобережжі, а отже – потенційну підтримку духовенством, підлеглим Риму, польського національно-визвольного руху. При цьому важливо наголосити на тому, що взятий урядом та ієрархією Російської Православної Церкви курс на скасування унії виправдовувався гаслом рятування нібито зіпсованого польсько-католицьким впливом «російського» народу України від остаточної денаціоналізації. При цьому за мету ставилася етноконфесійна й етнокультурна інтеграція України у складі Російської імперії [2].

Особливе місце серед заходів із підготовки до скасування Греко-Уніатської Церкви стало поступове вилучення та, зрештою, остаточне усунення з церковного вжитку її богослужбової літератури. Це було зумовлено тим, що саме вона, на переконання православної ієрархії, була головним носієм «латинських перекручень» в уніатстві.

Різкий поворот до використання богослуж-

бових книг виключно московського друку у культово-обрядовій практиці Греко-Уніатської Церкви прослідковується з 1834 р. Ухвала щодо цього відбулася на Соборі уніатського духовенства Білоруської та Литовської епархій 7 лютого 1834 р. Під час його роботи обговорювалися питання «відновлення богослужіння за обрядами та постановами Східної церкви». Саме тоді було вирішено ввести у культову практику Греко-Уніатської Церкви службники московського видання 1831 р., зокрема «придбати для всіх церков обох парафій потрібну кількість службників і ...молебних співів, надрукованих у Москві, і надати їх усім духовним для використання». Зазначимо, що православний Синод підтримав ініціативу греко-уніатської ієрархії, призначивши «відпустити безкоштовно» з московської синодальної друкарні по 1500 службників і книг молебних співів [3]. Цей крок проурядових уніатських сил на Правобережжі започатковував, за словом дореволюційного історика І. Чистовича, «низку цілеспрямованих і рішучих засобів до очищення унії від домішок латинства та до відновлення древньої єдності з православною Східною церквою» [4].

Значимість цієї постанови для справи скасування унії на українських і білоруських землях Російської імперії була такою, що в одному з дореволюційних видань вона була названа «громом», що пролунав «над усією уніатською церквою», «початком кінця унії», а також мечем, який мав розрубати кайдани, що «штучно зв'язували уніатську церкву з Римом» [5].

Це було пов'язане з тим, що службники московського друку містили у собі виклад не лише необхідних елементів суто східної обрядовості, але й православні догмати. Дореволюційний дослідник Г. Щавельський з цього приводу писав, що для греко-уніатського духовенства визнати їх – означало «погодитися зі всім з Православною Церквою», а також «відмовитися від Риму й унії», оскільки у нових службниках були виключені місця, де поминався Папа Римський і слова Символу віри «і від Сина» [6]. Саме тому частина греко-уніатських священників зі значною пересторогою ставилася до московської богослужбової літератури, розцінюючи її прийняття як фактичне їх приєднання до православ'я.

Щоб з'ясувати, як насправді відбувався процес запровадження московських службників у культову практику греко-уніатських парафій, а також реакцію на нього пересічного греко-уніатського кліру, звернемося до авторитетного, а почасти і безцінного за фактоло-

гічним матеріалом видання, створеного за безпосередньої участі та сприяння очільника Литовської греко-уніатської епархії Й. Семашка, – «Записки Иосифа, митрополита Литовского». Скрупульозно зібрана цим ієрархом інформація, зокрема постанови, приписи та розпорядження Литовської духовної консисторії, а також офіційні та приватні листи єпископа Семашка до духовних і цивільних керівників Російської імперії, що безпосередньо торкалися цього питання, дозволяє вповні відтворити реалії самодержавно-синодальної кампанії з «відновлення Грекосхідного богослужіння» у греко-уніатських парафіях Правобережжя.

Зокрема, у лютому 1835 р. благочинний Каменецького деканату (Брестський повіт) П. Круковський рапортував до Литовської духовної консисторії, що під час роздання московських службників 5 підлеглих йому священників – І. Кунахович, М. Імшеник, М. Кульчицький, Ф. Мілінський і М. Вержбицький – «не прийняли цих книг» [7]. З огляду на це, очільник Литовської греко-уніатської епархії єпископ Й. Семашко видав розпорядження, за яким означені священники негайно викликалися у Жировиці «для навчання їх правильному богослужінню», після чого вони мали скласти іспит перед єпархіальними екзаменаторами. У випадку його успішного складання клірики мали повернутися на свої парафії. Однак, як зазначалося у цьому документі, якщо вони виявлять недостатній рівень знань, «духовному сану притаманних», то їм буде заборонене «будь-яке богослужіння» з наступним призначенням їх причетниками [8].

З розпорядження єпископа Й. Семашка Литовській греко-уніатській консисторії від 17 квітня 1835 р. дізнаємося про аналогічний випадок відмови від московських службників греко-уніатських ієреїв Новогрудського деканату. Так, тамтешній благочинний І. Гомолицький доніс Й. Семашку, що під час роздачі по підвідомчих йому парафіях церковних книг з Москви «у прийнятті відмовили» 6 греко-уніатських кліриків: М. Віторський, Г. Савич, І. Марциновський, Ф. Горбацевич, В. Горбацевич та Ю. Горбацевич [9]. Як впливало з наступного розпорядження єпископа Й. Семашка, означених священників «без будь-якого зволікання» консисторські чиновники мали викликати у Жировиці та затребувати від них підписки про те, що вони будуть здійснювати богослужіння за московськими службниками. Інакше, як йшлося у цьому документі, «якщо... з їхнього боку виявиться затятість,

то заборонити їм будь-яке священнодійство, звільнити з місць, котрі вони займають, і судити як злочинців державних і церковних постанов» [10].

Крім 5-ти греко-уніатських священників Новогрудського повіту та 6-ти ієреїв Брестського повіту, котрі відмовилися перед благочинними та у консисторії від прийняття служебників московського друку і служіння за ними, чиновники Литовської єпархії виявили ще 3-х кліриків із Пружанського, Кобринського та Білостокського повітів. Їм усім, як вказано у приписі керівництва Литовської єпархії, «аж до повного каяття і виправлення у напрямі думок і характеру», було заборонене «будь-яке священнодійство»; їх було звільнено з парафій і призначено служити причетниками «у віддалених від нинішнього їх місцеперебування греко-уніатських церквах» Слонізького, Кобринського, Волковиського, Новогрудського та Мінського повітів, а 3-х із них вислано до Любарського монастиря Новоград-Волинського повіту Волинської губернії [11]. Як дізнаємося з листа єпископа Й. Семашка до Віленського військового губернатора князя Долгорукова від 11 липня 1835 р., владика особливо наполягав на тому, «щоб висилка означених священників на призначені їм місця причетників відбулася невідкладно, щоб їм не було дозволено більше 3-х днів для влаштування господарських справ за колишнім їх місцем проживання, щоб не було їм дозволено ні найменше відлучатися від новопризначеного їм місцеперебування», а також «щоб за поведінкою їх на новому місці проживання запроваджений був нагляд з боку цивільного урядовця» [12].

Зазначимо, що непокірних греко-уніатських священників, котрі відмовлялися користуватися московськими служебниками, духовна влада Литовської єпархії не лише звільняла з парафій, переводила на посади дяків або причетників, але й, в окремих випадках, висилала за межі єпархії. Так, з листа єпископа Й. Семашка до міністра внутрішніх справ Д. Блудова від 22 червня 1835 р. дізнаємося про його намір використати «більш дієві засоби приборкання та виправлення» щодо греко-уніатського священника Новогрудського повіту А. Плавського, котрий виявив «неспокійний, зухвалий і хибний ще напрям думок і характер», а також він «при обмежених своїх знаннях насмілювався засуджувати постанову, ухвалену митрополитом, всіма Грекоуніатськими єпископами та іншими членами колегії, ганьбити книги, що цілою Грекосхідною, а головне Грекоросійською панівною Церквою використовуються» [13]. З

огляду на таку провину цього клірика, єпископ Й. Семашко розпорядився заборонити А. Плавському «будь-яке священнодійство» та призначити дячком «у будь-якій церкві» Могилевської губернії. Це мало послужити, як вважав Литовський єпископ, на виправлення Плавського, «оскільки він побачить, що Греко-східне богослужіння, яке для нього здається новим, збереглося здавна або вже давно відновилося по Грекоуніатських церквах цієї губернії» [14]. Про бажання керівництва Литовської єпархії, аби «виправлення» цього парафіяльного священника розпочалося якнайшвидше, свідчить таємна записка єпископа Семашка Віленському військовому губернаторові князю М. Долгорукову від 8 липня 1835 р., де він просив цивільного чиновника про те, що «було б корисно, якби поліція ставилася до Плавського з самого вже початку як до дяка, а не як до ієрея, і не дозволяла йому у дорозі використовувати священницьке вбрання» [15].

Ще одним засобом «приборкання», а згодом і покарання непокірних греко-уніатських священників, котрі не погоджувалися користуватися у богослужбовій практиці церковні книги, видані у Москві, стало розпорядження Й. Семашка «Про виключення з казенного утримання по семінарії та училищах дітей неблагонамірених священників» від 5 серпня 1835 р. У ньому архієрей висловлював думку про те, що він вважає несправедливим, «щоб Греко-уніатські священники, неблагонамірені і до власної Церкви неприязні, користувалися милостями від високомонарших щедрот», а тому наказував «з початком майбутнього навчального року відмовити у казенному утриманні у семінарії й інших духовних училищах усім дітям тих священників, котрі виявили непослух у прийнятті служебників Московського друку та звільнені вже у зв'язку з цим, або ж будуть у майбутньому звільнені з посад, що ними обіймаються» [16].

Відтак, наведені вище факти дають підстави для твердження, що опір введенню московських служебників у богослужбову практику у середовищі греко-уніатського духовенства мав досить численні вияви. Долався він жорсткими, по суті, силовими засобами, до яких у першу чергу слід віднести звільнення «затятих» греко-уніатських ієреїв із посад парафіяльних священнослужителів, пониження їх до статусу церковних причетників, позбавлення їхніх дітей казенного утримання у духовних освітніх закладах, а також висилка, часто із сім'ями, не лише у віддалені повіти, але й за їхні межі.

На початку 1838 р. сталася подія, що мала

істотний вплив на долю Греко-Уніатської Церкви: у лютому помер останній греко-уніатський митрополит Йосафат Булгак. З його смертю «пробила остання година унії», оскільки він, хоча і не протривав відкрито розпорядженням Греко-уніатської колегії, спрямованим на зближення унії з православ'ям, однак реагував на них досить мляво, не бажаючи, щоб приєднання греко-уніатів до Російської Православної Церкви відбулося за його участі. «На щастя для діячів возз'єднання», як писалося з цього приводу у дореволюційному виданні, незабаром помер «і другий небезпечний противник возз'єднання» – вікарій митрополита Булгака, єпископ Пінський Йосафат Жарський. По собі він залишив записку, в якій оголошував себе непричетним «до всіх дій по греко-уніатській церкві» [17]. Відтак, з «усуненням в уніатській ієрархії двох великих перепон справі возз'єднання» [18], для ревних виконавців самодержавного плану скасування Греко-Уніатської Церкви настав сприятливий час замістити високі посади відданими «справі православ'я» ієрархами. Ними стали єпископ Оршанський Василій Лужинський, котрий після смерті митрополита Булгака очолив Білоруську єпархію [19], вікарій Литовської єпархії Антоній Зубко та керівник Литовської єпархії Й. Семашко, котрий 2 березня 1838 р. був призначений головою Греко-уніатської колегії у Петербурзі [20].

Це дозволило їм динамізувати заходи, спрямовані на подолання відчуження між Греко-Уніатською та Російською Православною Церквами, що здійснювалося, зокрема, за допомогою виявлення й усунення тих «неблагонадійних» священників, котрі не підтримували урядових намірів «возз'єднання» їхньої Церкви з Російською Православною, а також репресивно-депортаційні акції щодо них.

20 травня 1838 р. Й. Семашко надіслав єпископові Брестському Антонію розпорядження, де, заявляючи про своє бажання «чим швидше замістити греко-уніатські парафії Литовської єпархії благонадійними священниками та звільнити негідних», вимагав «витребувати» від благочинних відповідних посвідчень «благонадійності» парафіяльного греко-уніатського кліру [21]. Тих священнослужителів, про яких благочинні не нададуть «належного засвідчення», цей ієрарх рекомендував викликати у Жировиці «для випробування за допомогою єпархіальних екзаменаторів у знанні богослужіння і притаманних нашій Церкві постанов». Зауважимо, що складання цього іспиту було своєрідним лакмусовим папірцем на

з'ясування «благонадійності» греко-уніатського духовенства. Відтак той, хто його складав, отримував дозвіл повернутися на свою парафію; інших же у цьому приписі було наказано «переміщати» на «нижчі місця» або переводити на посади причетників [22].

Під час тотальних перевірок греко-уніатського духовенства на «благонадійність» чиновниками духовних відомств була виявлена значна кількість тих осіб, хто не вповні виявив свою покірність і ревність у виконанні відповідних приписів керівництва. Так, із секретного листа єпископа Семашка оберпрокуророві Синоду від 21 серпня 1838 р. випливало, що священник Трабської церкви Ф. Кулаковський «залишається затятим у латинстві, і його необхідно звільнити з парафії, щоб не залишати для Римлян агента між Грекоуніатським духовенством Ошмянського благочинія, благонадійним уже майже без винятку» [23]. Як свідчать матеріали Литовської духовної консисторії, таких випадків траплялося чимало. Зокрема, на підставі виявленої чиновниками «неблагонадійності», був звільнений з парафії та призначений причетником священник Черської церкви І. Філяновський [24]. Така ж доля спіткала ієреїв Більського благочинія Висіперського та Говорського: не виявивши «ніякого виправлення» під час проведення консисторським чиновництвом відповідної «роз'яснювальної» роботи, вони обоє були позбавлені священницького сану та переведені у віддалені парафії на посади дяків [25]. Після передання імператорові Миколі I прохання про звільнення їх від видання підписок, як вимагало єпархіальне керівництво, об'єктом репресій став 21 священник Білостокської області [26]. Непокірність розпорядженням очільників духовних відомств обернулася для греко-уніатських кліриків І. Хруцького та А. Довгяло їхнім зміщенням на посади причетників [27]. Так само були покарані «за непослух» і священники Ф. Манцевич, І. Лоский, М. Лоский, Г. Стратанович і Г. Голинець [28].

Крім того, з метою усунення «неблагонадійного» чорного та білого греко-уніатського духовенства, очільником Греко-уніатської духовної колегії була відпрацьована схема їх «переміщення» у більш віддалені монастирі. Так, чиновникам Литовської греко-уніатської консисторії стало відомо, що «ієромонах Битенського монастиря Віктор Босяцький відвик від усякого богослужіння і навіть не вміє служити правильно за обрядом нашої Церкви» [29]. Вважаючи, що «для великої кількості народу,

який збирається в Жировицях і Битені, повинно бути спокусою, що ієромонах у таких літах, як Босяцький, не знає власного богослужіння», керівництво Литовської єпархії вирішило перемістити його у «відокремлений» Тороканський монастир до того часу, «поки він навчиться правильному богослужінню» [30]. Як впливало з розпорядження єпископа Литовського від 20 серпня 1838 р., греко-уніатські священники А. Паньковський і Ф. Говорський теж «виявилися неблагонадійними і неприхильними до власної нашої Грекосхідної Церкви», оскільки під час виконання приписів керівництва показали свою «зарозумілість». Саме тому Й. Семашко наказав звільнити їх обох з парафій і «помістити» у Тороканський монастир «для настанов у обов'язках священного сану», а також «для утвердження в покірності і християнському смиренні» [31]. Священники Ф. Чабановський і Г. Єльяшевич, виявивши непокірність і норовливість щодо виконання розпоряджень свого керівництва, згідно з приписом єпископа Литовського Й. Семашка, були «негайно і за допомогою поліції» доправлені у Любарський монастир, а їхні парафії передані більш «благонадійним» клірикам [32].

Щоб «упокорення» затятого греко-уніатського духовенства було результативнішим, а також з метою «ліквідації» особливо впертих, духовною адміністрацією використовувалася і така крайня міра, як висилка «неблагонадійних духовних» у православні монастирі великоросійських губерній. Такий спосіб покарання, до речі, запропонований імператором Миколою I, здійснювався, як було сказано у документі, «винятково для користі єпархії» [33]. Одними із перших, кого влада знайшла необхідним усунути з середовища греко-уніатського чернецтва Литовської єпархії, використовуючи наданий імператором «дозвіл» про переведення у великоросійські монастирі, стали ієромонахи В. Босяцький, «прихильний до Римського віросповідання», А. Данилевич, котрий «виявляє подібний дух, але поєднаний більше із зовнішньою непокірністю» та І. Андрушкевич, «чистий фанатик», котрий, на переконання єпархіального керівництва, «своім ентузіазмом справляє на багатьох різке враження» [34].

Згідно з інформацією, що надійшла до Литовської греко-уніатської консисторії, настоятель Клещелевської церкви протоієрей Сосновський «збурює деяких недосвідчених священників до непокори місцевому благочинному та розпорядженням єпархіального керівництва» [35]. Ігнорування ним припису духовних

очільників з'явитися у Жировиці, а також те, що «він перед Клещелевськими парафіянами заперечував у церкві вчення Грекоросійської Церкви» та «переконавав тих же парафіян не ходити в церкву до священника, призначеного на його місце», викликали в єпархіальній духовній владі рішучий намір усунути його якнайдалі від «ненадійних» греко-уніатських кліриків і парафіян. Вважаючи, що такі вчинки Сосновського «можуть викликати сум'яття між Грекоуніатським народом і заохочувати до упертості інших ненадійних духовних», єпископ Литовський Й. Семашко розпорядився про його висилку «у великоросійські губернії» [36].

Значного резонансу набув «рух проти возз'єднання» у Білоруській єпархії. Його керівниками були колишній асесор греко-уніатської консисторії священник І. Ігнатович і колишній інспектор семінарії священник А. Томковид. Як стало відомо греко-уніатському духовному керівництву, «вони збиралися у поміщика Беліковича, ... а також у поміщика Селяви, і тут, за участі багатьох поміщиків, обговорювали план підтримки унії» [37]. 14 вересня 1838 р. у селі Церковня Дризенського повіту відбулося велике зібрання уніатських священників Вітебської, Мінської та Могилевської губерній, під час якого вони «служили молебень, брали участь у хресній ході біля церкви, співали духовні пісні польською мовою та напучували багаточисленний натовп селян молитися за католицьким обрядом, щоб Бог дав успіх у їхньому намірі». Наслідком цього зібрання стало подання імператорові Миколі I від імені 111 священників Білоруської уніатської єпархії прохання про звільнення уніатів від влади теперішніх духовних керівників, про призначення їм особливого греко-уніатського архієрея, про облаштування типографії для друкування уніатських богослужбових книг, а також про відкриття духовних училищ, що мали б «дух, противний православ'ю» [38].

Результатом наступних «рішучих заходів» цивільної та духовної адміністрацій стало те, що більша частина греко-уніатських священників, котрі підписали цю заяву, незабаром «розкаялися» [39]; деякі були на певний час переведені у монастирі або зміщені на посади причетників. Лише 8 кліриків «залишилися опірними і мали зухвалість заявити, що здійснене щодо них рішення суперечить існуючим законам і що у цій справі вони не послухають і Государя Імператора» [40]. Зрештою, з огляду на виявлений ними «непослух», усі вони були депортовані до «великоросійських губерній».

У цьому контексті доречно привести зміст приватного листа, написаного молодим чоловіком Іваном до свого товариша Г. Околовича, студента Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, перехопленого поліцією та доправленого шефу жандармів графу Бенкендорфу навесні 1839 р.: «Я пишу тобі з Вітебської губернії. Поїзду цю я організував з тією метою, щоб навести лад у паперах про моє дворянське походження, і дякуючи обставинам, справа пішла добре, тільки багато коштує, бо я використав на це 50 рублів сріблом і ще не бачу кінця.

Твій благодійний (підкреслено у документі. – *РШ.*) батько дав підписку і спокійний на рахунок збереження свого місця; в числі тих, хто дали (підписки. – *РШ.*) знаходяться ще твої знайомі Петро, Юхим, Фортунат Хроми, Околовичі, Мегержинські, Воловицькі і Мацкевич з Богданова. Один лише з тієї округи Нарбут упертий приєднався до числа подібних собі священиків (підкреслено у документі. – *РШ.*), котрі насмілилися подати зухвале прохання Государю Імператору. За це вони розстрижені в дячки, паламарі і дзвонарі та заслані в далекі країни; діти ж їхні і дружини залишені на Боже піклування, а воно, як тобі відомо, робило і ще буде робити чудеса. Хто займе місця цих панів, досі ще невідомо. Їх нараховують біля ста осіб. Не вхожу в подробиці цієї справи; що Уряд хоче, те й буде: є батіг – де він свисне, там і релігія бризне» [41].

Відтак, вияви опору греко-уніатського духовенства розпорядженням місцевого єпархіального керівництва щодо «відновлення в Греко-Уніатській Церкві властивих їй постанов і богослужіння», що мали місце напередодні її офіційного «возз'єднання» з Російською Православною Церквою 1839 р., змушували цивільну та духовну влади цього регіону використовувати не лише запобіжні та стримуючі заходи, але й вдаватися до більш жорстких і дієвих. До них, зокрема, слід віднести депортацію «найбільш неблагонадійних» греко-уніатських священиків до великоросійських чернечих осередків. Про цей «особливий засіб» дізнаємося з секретного листа керівника Литовської єпархії єпископа Йосифа Семашка до вікарного єпископа Антонія Зубка від 7 листопада 1838 р., де владика повідомляв свого підлеглого про те, що «обер-прокурор Святішого Синоду граф Протасов оголосив мені Височайше Його Імператорської Величності повеління стосовно переміщення у випадку потреби священиків із однієї єпархії в іншу для заміщення найдостойнішими особами благочин-

ницьких і настоятельських посад» [42]. Водночас, як зазначалося у цьому листі, вище керівництво імперії визнало за необхідне «відправити деяких священиків або монахів у Православні монастирі великоросійських губерній, для найближчого опанування Грекосхідних обрядів, або ж для видалення через це з єпархії неблагонадійних духовних осіб» [43].

«Місцем призначення» для неблагонадійного греко-уніатського духовенства, котре духовна влада за його «упертість і непокірливість» позбавляла священицьких посад і відправляла у великоросійські губернії, стала, зокрема, «тимчасова обитель» у Курську. Вона, як дізнаємося з офіційного листування між очільником Литовської єпархії та вищим духовним керівництвом імперії, була заснована згідно з «височайшим повелінням» російського імператора Миколи I від 13 березня 1839 р. для «деякого числа Уніатських священиків і монахів, перебування яких між Уніатами за нинішніх обставин могло б бути шкідливим» [44]. Як йшлося у листі архієпископа Й. Семашка до настоятеля Курського монастиря архімандрита В. Ленартовича від 7 травня 1839 р., для цієї чернечої обителі останній мав винайняти приватний будинок, «у якому могло б розміститися до 20 монахів і священиків» [45]. Мотивуючи у цьому посланні досить мізерне фінансове утримання її насельників, Й. Семашко зауважував, що з часом воно стане ще меншим, як тільки «випаде можливість обмежити меншою кількістю так, щоб ті, котрі проживають у Курській обителі, не приносячи ніякої користі ні церкві, ні державі, відповідно до цього і менше були тягарем для суспільних прибутків» [46]. Зауважимо, що явно недостатнє матеріальне забезпечення насельників Курського монастиря часто призводило до нарікань з цього приводу її настоятеля, висловлюваних у письмових зверненнях до високопосадовців краю. Так, в одному з них до Курського губернатора він писав: «Нині нас спіткав формальний голод, і не маємо ні найменших засобів на підтримку себе». «Щоб не померли з голоду, – відповідав губернатор, – видаю з власних моїх грошей 100 рублів» [47]. Оскільки ці скарги періодично повторювалися, то інколи потребуючих «виручав» православний єпископ Ліудор, у підпорядкуванні якого перебувала Курська обитель. Зокрема, у квітні 1841 р. він видав їй 300 рублів зі своїх власних коштів, «щоб відвернути терпиму у цій обителі потребу в продовольстві» [48].

Водночас Й. Семашко приписував настоятелеві Курської обителі Ленартовичу «нагля-

дати з усією суворістю за поведінкою та моральністю підлеглого... товариства, тим більше, що воно складається взагалі з духовних, помічених вже керівництвом з гіршого боку» [49]. Більше того, про «особливий нагляд» за населениками Курського монастиря Й. Семашко клопотав перед місцевим губернатором М. Муравйовим, застерігаючи, щоб «не дозволяли їм мати зайві зовнішні зносини, особливо листування з місцями колишнього їх проживання» [50].

Зрештою, через 3 роки, у секретному листі архієпископа Й. Семашка до обер-прокурора Синоду графа К. Протасова від 21 липня 1842 р. він висловив свої міркування з приводу того, що «Якщо Курська тимчасова обитель влаштована, як і є в дійсності, для того лише, щоб відсторонити колишніх Грекоуніатських духовних, шкідливих справі возз'єднання своїми розмовами або непокірним характером, то обитель ця виконала вже своє призначення» [51]. На його думку, її теперішнє існування «не лише не має ніякої мети, але навіть шкідливе». Як впливало з його пояснень з цього приводу, багато ченців, котрі перебували у Курському монастирі, «залишили б поза сумнівом свою затятість, якби полишені були самі по собі; однак, перебуваючи в одному будинку у кількості 20 осіб, вони підкорюються духу товариства, що скеровується кількома особами, і зв'язані словом, даним взаємно одному». Саме тому, як зазначав керівник Литовської єпархії, «у теперішньому їхньому становищі ніякі вмовляння і настанови не можуть бути дієвими». Водночас певну стурбованість цього ієрарха викликала й обставина, що населенники Курської обители продовжували називати себе уніатами, а тому «лише в одному пункті в Росії поминається ще ім'я папи у богослужінні російською мовою, що, через важливість міста Курська, викликає досить невігідні розмови, які кидають деяку тінь на саму справу возз'єднання, так благополучно здійснену» [52]. Відтак, «височайше» затвердженням 25 серпня 1842 р. розпорядженням Синоду Курська обитель була скасована. Приводом до її закриття стала «твердість в унії ув'язнених у цій обители та шкідливий вплив, який вони здійснювали своєю впертістю на в'язнів в інших монастирях» [53].

Таким чином, у 30-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні та Білорусі розгортається самодержавно-синодальна кампанія скасування Греко-Уніатської Церкви, що характеризувалася, зокрема, використанням репресивно-силових методів її реалізації. Це було пов'язане

з опором частини греко-уніатського духовенства розпорядженням місцевого єпархіального керівництва, спрямованим на «дрейфування» їхньої Церкви у бік російського православ'я. Саме він змушував урядовців використовувати не лише запобіжні та стримуючі заходи, зокрема, проведення перевірок греко-уніатського кліру на «благонадійність» і вимога письмових підписів від нього про бажання «приєднатися до православ'я», але й вдаватися до більш радикальних: вилучення із середовища кліру всіх «неблагонадійних», переміщення особливо «небезпечних» у внутрішні губернії Росії, зокрема у спеціально заснований для цього монастир у Курську. На вирішальному етапі підготовки до «возз'єднання» Греко-Уніатської Церкви з Російською Православною вони стали тими засобами та методами, за допомогою яких ця акція, власне, і відбулася. Саме такою виявилася технологія «возз'єднання» уніатів з православ'ям за синодально-православним зразком.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Щавельский Г., прот. Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833-1839 гг.) / Г. Щавельский. – СПб.: Типография «Сельского вестника», 1910. – 380+84 с.; Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / С.І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.; Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): монографія / Н.Г. Стоколос. – Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста-М», 2003. – 480 с.; Шеретюк Р.М. Греко-Уніатська Церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – XIX ст.): монографія / Р.М. Шеретюк. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 432 с.
2. Стоколос Н.Г. Вказ. праця. – С. 30.
3. Стоколос Н.Г. Викорінення уніатської духовно-культурної спадщини на Правобережній Україні в XIX ст.: причини, методи та наслідки / Н.Г. Стоколос, Р.М. Шеретюк // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. І: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. – Івано-Франківськ – К., 2008. – С. 317.
4. Чистович И. Пятидесятилетие (1839-1889) воссоединения с Православною церковью западно-русских униатов: Обзор событий воссоединения в царствование императора Николая I / И. Чистович. – СПб.: Синодальная Типография, 1889. – С. 23-24.
5. Щавельский Г., прот. Указ. соч. – С. 121.
6. Там само. – С. 191.
7. Литовской Грекоуниатской консистории, от 28 февраля 1835 г. за № 143, о вызове в Жировицы священников Каменецкого деканата Кунаховича, Имшеника, Кульчицкого, Милинского и Вержбицкого, не принявших Московских служебников, – для обучения и испытания // Записки Иосифа, митрополита Литовского (далі – Записки...): В 3 т. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1883. – Т. 3. – С. 145.
8. Там само.
9. Литовской Грекоуниатской консистории, от 17 апреля 1835 г. за № 244, о вызове в Жировицы для объяснения шести священников Новогрудского деканата, отказавшихся от принятия Московского служебника // Записки... – Т. 3. – С. 153.
10. Там само. – С. 154.
11. Виленскому военному губернатору князю Долгорукову, от 11 июля 1835 г. за № 419, о доставлении полицейской помощи в высылке священников, не принявших Московского служебника, к причетническим местам // Записки... – Т. 3. – С. 177.
12. Там само. – С. 177-178.
13. Министру внутренних дел Д.Н. Блудову, от 22 июня 1835 г. за № 380, с ходатайством об удалении в Могилевскую

губернию священника Адама Плавского, возбуждающего между духовенством противодействие начальству // Записки... – Т. 3. – С. 166-167.

14. Там само. – С. 167.

15. Виленскому военному губернатору князю Долгорукову (секретно), от 8 июля 1835 г. за № 406, о сделанном распоряжении на счет высылки священника Адама Плавского в Могилевскую губернию и о совершении таковой высылки посредством полиции // Записки... – Т. 3. – С. 173.

16. Викарному епископу Антонию Зубко, от 5 августа 1835 г. за № 488, об исключении из казенного содержания по семинарии и училищам детей неблагонамеренных священников // Записки... – Т. 3. – С. 196.

17. Киприанович Г.Я. Высокопреосвященный Иосиф Семашко, митрополит Литовский и Виленский. Очерк его жизни и деятельности по воссоединению западнорусских униатов с православною церковью в 1839 г. С портретом м. Иосифа / Г.Я. Киприанович. – Вильна: Типография И. Блюмовича, 1894. – С. 49-50.

18. Записки, собственноручно писанные Иосифом, архиепископом Литовским. Часть первая. Писана в октябре 1850 года // Записки... – Т. 1. – С. 113.

19. Национальный исторический архив Беларуси (далі – НИАБ), ф.3245, оп.2, д.533, л.2.

20. НИАБ, ф.3245, оп.2, д.535, л.1.

21. Преосвященному Антонию, епископу Брестскому, от 20 мая 1838 г. за № 241, об истребовании от благочинных удостоверения о благонадежности священников, и о вызове неблагонадежных из них в Жировицы // Записки... – Т. 3. – С. 368.

22. Там само.

23. Г. обер-прокурору Святейшего Синода графу Протасову, от 21 августа 1838 г. за № 478 (секретно), с мнением по поданной к нему просьбе неблагонадежного священника Трабской церкви Кулаковского // Записки... – Т. 3. – С. 390-391.

24. Литовской Грекоуниатской консистории, от 25 августа 1838 г. за № 487, о вызове в Жировицы священника Черской церкви Филянковского для удостоверения о его благонадежности // Записки... – Т. 3. – С. 391-392.

25. Литовской Грекоуниатской консистории, от 24 октября 1838 г. за № 623, о низведении в дьячки священников Высекерского и Говорского, оказавшихся неблагонадежными // Записки... – Т. 3. – С. 397-398.

26. Литовской Грекоуниатской консистории (секретно), от 6 ноября 1838 г. за № 645, о священниках Белостокской области, приносивших всеподданнейшую просьбу об освобождении их от выдачи требуемых епархиальным начальством подписок // Записки... – Т. 3. – С. 400-402.

27. Белорусской Грекоуниатской консистории, от 4 февраля 1839 г. за № 92, о высылке в Литовскую епархию к дьячковским местам неблагонадежных священников Хруцкого и Довгялы // Записки... – Т. 3. – С. 419-420.

28. Белорусской Грекоуниатской консистории, от 6 февраля 1839 г. за № 95, о высылке в Жировицы неблагонадежных священников Манцевича, Иоанна Лоского, Михаила Лоского, Стратановича и Гольнца, для определения их к причетническим местам // Записки... – Т. 3. – С. 420.

29. Литовской Грекоуниатской консистории, от 29 июля 1838 г. за № 402, о перемещении неблагонадежного иеромонаха Виктора Босяцкого из Бытенского в Тороканский монастырь // Записки... – Т. 3. – С. 387.

30. Там само.

31. Литовской Грекоуниатской консистории, от 20 августа 1838 г. за № 475, о помещении в Тороканский монастырь не-

гонажденных священников Паньковского и Говорского // Записки... – Т. 3. – С. 389-390. Зауважимо, що це розпорядження Семашка викликало протест місцевих селян, які зрештою не допустили його виконання. Лише втручання цивільної влади, зокрема поліції, припинило їхнє «буйство». Див. докл. про це: Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф.109, оп.178, д.212.

32. Белорусской Грекоуниатской консистории, от 3 февраля 1839 г. за № 85, о высылке упорных священников Чабановского и Ельяшевича в Любарский монастырь // Записки... – Т. 3. – С. 418.

33. Викарному епископу Антонию Зубко (секретно), от 7 ноября 1838 г. за № 647, о Высочайшем разрешении на высылку неблагонадежных духовных в великороссийские монастыри // Записки... – Т. 3. – С. 402.

34. Г. обер-прокурору Святейшего Синода графу Протасову, от 6 января 1839 г. за № 21, с ходатайством о высылке в великороссийские монастыри иеромонахов Босяцкого, Данилевича и Андрушкевича // Записки... – Т. 3. – С. 413.

35. Литовской Грекоуниатской консистории, от 25 августа 1838 г. за № 486, о вызове в Жировицы протоиерея Клещелевской церкви Сосновского для удостоверения о его благонадежности // Записки... – Т. 3. – С. 391.

36. Г. обер-прокурору Святейшего синода графу Протасову, от 27 октября 1838 г. за № 624, о неблагонадежных священниках Белостокской области, упорствующих по внушению Августовского Римского епископа и протоиерея Сосновского // Записки... – Т. 3. – С. 399.

37. Киприанович Г.Я. Указ. соч. – С. 52.

38. Там само. – С. 52-53.

39. ГАРФ, ф.109, оп.179, д.96, л.1-2.

40. Чистович И. Указ. соч. – С. 50.

41. ГАРФ, ф.109, оп.179, д.96, л.4-4об.

42. Викарному епископу Антонию Зубко (секретно), от 7 ноября 1838 г. за № 647, о Высочайшем разрешении на высылку неблагонадежных духовных в великороссийские монастыри // Записки... – Т. 3. – С. 402.

43. Там само.

44. Список с отношения к графу Протасову от 15 марта 1839 года за № 197, об открытии в г. Курске временной Униатской обители // Записки... – Т. 2. – С. 128-129; Т. 3. – С. 424.

45. Настоятелю Курской обители архимандриту Венедикту Ленартовичу, от 7 мая 1839 г. за № 391, с определением правил, по которым он должен управлять Курскою временною обителью // Записки... – Т. 3. – С. 437.

46. Там само.

47. Щавельский Г. Указ. соч. – С. 372-373.

48. Там само. – С. 373.

49. Настоятелю Курской обители архимандриту Венедикту Ленартовичу, от 7 мая 1839 г. за № 391, с определением правил, по которым он должен управлять Курскою временною обителью // Записки... – Т. 3. – С. 438.

50. Г. военному городу Курска и гражданскому губернатору Муравьеву, от 7 мая 1839 г. за № 392, с просьбою о наблюдении за управлением временной Курской обители // Записки... – Т. 3. – С. 439.

51. Г. обер-прокурору Святейшего Синода графу Протасову (секретно), от 21 июля 1842 г. за № 859, с мнением о закрытии Курской временной обители и размещении проживающего в ней духовенства // Записки... – Т. 3. – С. 665.

52. Там само.

53. Щавельский Г. Указ. соч. – С. 374.

Шеретюк Руслана «...Що Уряд хоче, те й буде: є батіг – де він свисне, там релігія бризне» (репресивно-силові методи реалізації етноконфесійної політики Російської імперії щодо Греко-Уніатської Церкви на Правобережній Україні у 30-і рр. XIX ст.)

Стаття присвячена аналізу репресивно-силових методів російського самодержавства періоду правління імператора Миколи I стосовно усунення «неблагонадійного» греко-уніатського духовенства Правобережної України, котре не підтримувало урядових ініціатив скасування його Церкви.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, Греко-Уніатська Церква, етноконфесійна політика, «неблагонадійне» духовенство, депортація

Шеретюк Руслана «...Что Правительство хочет, то и будет: есть кнут – где он свистнет, там религия брызнет» (репресивно-силовые методы реализации этноконфессиональной политики Российской империи от-

носительно Греко-Униатской Церкви на Правобережной Украине в 30-х гг. XIX в.)

Статья посвящена анализу репрессивно-силовых методов российского самодержавия в период правления императора Николая I по устранению «неблагонадежного» греко-униатского духовенства Правобережной Украины, которое не поддерживало правительственных инициатив отмены его Церкви.

Ключевые слова: Российская империя, Правобережная Украина, Греко-Униатская Церковь, этноконфессиональная политика, «неблагонадежное» духовенство, депортация

Sheretyuk Ruslana «...What the government wants, that will be: there is a whip – where it whistles, there a religion splashes» (repressive and power methods of realization the ethnic and confessional policy of the Russian Empire concerning the Greek-Uniate Church in Right-Bank Ukraine in the 30-ies of XIX century)

The article is devoted to the analysis of repressive and forcible methods of Russian autocracy during the rule of Emperor Nicholas I, as to the elimination of «unreliable» the Greek-Uniate clergy of Right-Bank Ukraine, which did not support government initiatives of abolition his Church.

In 30-ies of XIX century in Right-Bank Ukraine and Belarus unfolded the autocratic Synodal campaign of abolition the Greek-Uniate Church, which was characterized by particularly, using the repressive and forcible methods of implementation of it. It was connected with the resistance of part of the Greek-Uniate clergy order of the local diocesan leadership, directed at «drift» of their church toward the Russian Orthodoxy. He made the government officials use of not only preventive and deterrent measures, including conducting inspections of the Greek-Uniate clergy on the «reliability» and the requirement of written signatures from him about desire «to join the Orthodoxy», but resort to more radical: removal from the environment of the clergy «unreliable» people, moving especially «dangerous» in the inner of provinces, in particular in the specially founded monastery in Kursk. At a decisive stage of preparation for the «reunification» of the Greek-Uniate Church with the Russian Orthodox they have become the ways and methods by which this action is, in fact, occurred. It was such a technology of «reunification» the Uniate with Orthodox Church according to the Orthodox Synodal sample.

Keywords: Russian Empire, Right-Bank Ukraine, Greek-Uniate Church, ethnoconfessional politics, «unreliable» clergy, deportation

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 18.10.2016 р.